

Rozdział 2

Potrzeby poznawcze zakładu karnego

Cognitive needs of the penitentiary institution

This chapter presents areas of scientific exploration that may significantly improve the safety of prison service officers, including areas of possible new research. The implication to designate these areas is the historical analysis of the purpose of the Prison Service with its tasks, powers and the training system. The conclusions drawn from the threats and the risks of their occurrence in the Prison Service are also taken into account.

Keywords: *prison service, threats, risks, research needs*

Zarys historyczny Służby Więziennej

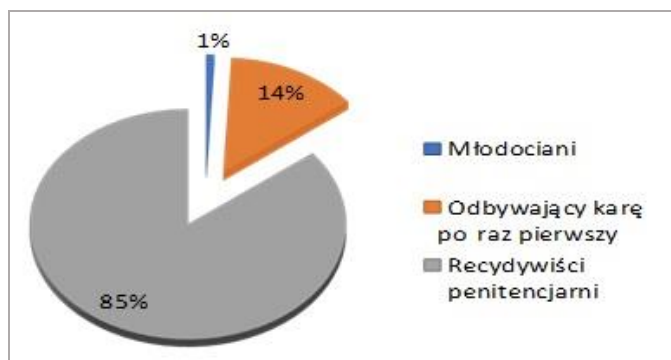
Jak to się zaczęło? Straż Więzienna – Służba Więzienna

Służba Więzienna jest fundamentalnie ważną formacją dla bezpieczeństwa państwa. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku więziennictwo polskie tworzone było w zasadzie od nowa. 7-8 lutego 1919 roku Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał dekrety o zorganizowaniu Okręgowych Dyrekcji Więziennych oraz w sprawie Tymczasowych Przepisów Więziennych. Były to jedne z pierwszych aktów prawnych, normalizujących funkcjonowanie służb państwowych w odrodzonej Polsce. Na pamiątkę tego wydarzenia dzień 8 lutego ustanowiono Świętem Służby Więziennej. 10 grudnia 1959 roku, uchwalono pierwszą Ustawę o Służbie Więziennej. Określała ona m.in. zadania, status służby i funkcjonariuszy, stopnie służbowe, ogólne obowiązki i prawa funkcjonariusza. Dopiero zmiany ustrojowe, zapoczątkowane w 1989 roku stworzyły warunki do powstania nowych form pracy penitencjarnej.

Zakład Karny w Siedlcach

Zakład Karny w Siedlcach jest jedną z najstarszych jednostek okręgu warszawskiego, z ponad 170-letnią tradycją. Więzienie zostało wybudowane w latach 1841-1843, a 15 czerwca 1844 roku poświęcone i oficjalnie oddane w użytkowanie. Zostało ono zbudowane w amerykańskim systemie celkowym z przeznaczeniem na 117 aresztantów. Projekt budowy został opracowany przez znanego architekta rządowego, autora planów wielu budynków użyteczności publicznych Królestwa Polskiego, Henryka Marconiego. Głównym gmachem więzienia był 4-kondygnacyjny, murowany budynek korpusu głównego, ujęty narożnymi basztami.

Zakład Karny w Siedlcach jest przeznaczony dla skazanych mężczyzn, recydywistów penitencjarnych typu zamkniętego oraz typu półotwartego dla skazanych recydywistów penitencjarnych, przebywających w związku z realizacją umów o zatrudnieniu, posiada oddział aresztu śledczego dla mężczyzn. Pojemność jednostki określona jest na 701 miejsc. Jednym z oddziałów siedleckiej jednostki jest oddział terapeutyczny dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo.

Rysunek 1. Struktura skazanych w Zakładzie Karnym w Siedlcach

Źródło: opracowanie własne.

Misja Służby Więziennej

Służba Więzienna jest umundurowaną i uzbrojoną formacją apolityczną podległą Ministrowi Sprawiedliwości. Paramilitarny charakter na-

daje jej własną, choć zbliżoną do wojskowej strukturę organizacyjną. Sposób realizacji zadań sprawia, że więziennictwo należy do grup dyspozycyjnych społeczeństwa i stanowi ważne ogniwo w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

Podstawowym aktem prawnym, regulującym funkcjonowanie SW jest Ustawa o Służbie Więziennej z 10 kwietnia 2010 roku. Służba Więzienna to prawie 30.000 funkcjonariuszy i 2.000 pracowników cywilnych

Misję Służby Więziennej określają trzy proste stwierdzenia:

- ochrona społeczeństwa,
- humanitarne i praworządne traktowanie osób pozbawionych wolności,
- resocjalizacja skazanych.

To również *credo*, jakie przyświeca każdemu funkcjonariuszowi Służby Więziennej podczas pełnienia swoich obowiązków. Zapewnienie bezpieczeństwa to dla Służby Więziennej cel nadrzędny. Nic nie jest ważniejsze od ludzkiego zdrowia i życia. Dlatego chronimy społeczeństwo przed sprawcami przestępstw przebywającymi w więzieniach. Zapewniamy porządek i ład w jednostkach penitencjarnych, ale to również my zabezpieczamy prawidłowy tok postępowania karnego prowadzonego wobec osób tymczasowo aresztowanych. Dbając o bezpieczeństwo, nie zapominamy, że miarą naszego człowieczeństwa jest to, jak traktujemy innych.

Zadania i uprawnienia Służby Więziennej

Służba Więzienna realizuje, na zasadach określonych w ustawie z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej¹, zadania w zakresie:

- ochrony społeczeństwa przed sprawcami przestępstw lub przestępstw skarbowych, osadzonymi w zakładach karnych i aresztach śledczych;
- zapewnienia w zakładach karnych i aresztach śledczych porządku i bezpieczeństwa;
- wykonywania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej tymczasowego aresztowania oraz kar pozbawienia wolności i środków

¹ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U.2010 nr 79 poz. 523).

przymusu, skutkujących pozbawieniem wolności, jeżeli mają być wykonywane w zakładach karnych i aresztach śledczych i jeżeli wynikają z realizacji orzeczenia wydanego przez właściwy organ;

- współdziałania z odpowiednimi formacjami innych państw oraz z organizacjami międzynarodowymi na podstawie umów i porozumień międzynarodowych.

Zadania te realizowane są przez jednostki organizacyjne każdego szczebla, a Służba Więzienna wykonuje je w celu szeroko pojętego bezpieczeństwa państwa i ochrony społeczeństwa oraz bezpieczeństwa i porządku w jednostkach penitencjarnych.

Służba Więzienna, w zakresie określonym przez Ministra Sprawiedliwości, zapewnia porządek i bezpieczeństwo w urzędzie obsługującym Ministra Sprawiedliwości oraz w Prokuraturze Krajowej. Służba Więzienna współdziała z organami państwowymi i samorządu terytorialnego, stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami oraz instytucjami, których celem jest współpraca w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, jak również z kościołami, związkami wyznaniowymi, szkołami wyższymi i placówkami naukowymi oraz osobami godnymi zaufania. Zapewniając bezpieczeństwo współdziałamy z odpowiednimi formacjami innych służb oraz z organizacjami międzynarodowymi na podstawie umów i porozumień międzynarodowych.

Funkcjonariusze pozostający w stosunku służbowym w dniu ogłoszenia mobilizacji lub w dniu, w którym rozpoczyna się czas wojny, określonym przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie art. 4a ust. 1 pkt 4a ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej², stają się z mocy prawa funkcjonariuszami pełniącymi służbę w czasie wojny i pozostają w tej służbie do czasu zwolnienia.

System szkolenia Służby Więziennej

Służba Więzienna to przede wszystkim ludzie. Co roku ok. 27 tys. funkcjonariuszy, w sposób humanitarny i przy poszanowaniu wszelkich

² Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2017 r. poz. 1430 i 2217 oraz z 2018 r. poz. 138 i 398).

norm międzynarodowych i krajowych, chroni polskie społeczeństwo przed ponad 70 tysiącami sprawców przestępstw. Średnia 12-miesięczna rotacja zwalnianych i przyjmowanych do naszych więzień to ponad 150 tys. osób.

Niezwykle ważnym aspektem wdrożenia do pracy za murami jest właściwe przygotowanie merytoryczne funkcjonariuszy w oparciu o nowoczesne systemy szkolenia wspierane wielostronnymi badaniami naukowymi. Od 2016 r. w Służbie Więziennej obowiązuje nowy modułowy system szkolenia zawodowego, którego założenia bazują na norweskim modelu nauczania kadry penitencjarnej, czyli pracy zespołowej w małych grupach. Zmianie uległa organizacja szkoleń i metodyka kształcenia. W tym modelu stawia się na zdobywanie praktycznych umiejętności, bazujących na doświadczeniach, rozwiązywaniu konkretnych zadań i problemów. System klasowo-lekcyjny został zastąpiony modułowym, w którym zagadnienia są połączone zgodnie z tym, jak są wykonywane podczas służby.

W chwili obecnej Służba Więzienna kontynuuje zmiany w systemie kształcenia i doskonalenia zawodowego swoich funkcjonariuszy. Rozporządzeniem z dnia 20 lipca 2018 r. Minister Sprawiedliwości utworzył z dniem 31 sierpnia 2018 roku uczelnię zawodową służb państwowych – Wyższą Szkołę Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie. Przyszedł czas na zmianę sposobu kształcenia oficerów. Teraz to właśnie WSKiP przejmie rolę jednostki, której zadaniem będzie szkolenie przyszłej kadry oficerskiej. Będzie się to odbywać na nowych zasadach, ponieważ dotychczas szkolenie oficerskie realizowane było w ramach kursu, a teraz będą to studia podyplomowe.

Potrzeby poznawcze Służby Więziennej

Pomimo ciągłego rozwoju form szkolenia kadry jednostek penitencjarnych ciągle pojawiają się pytania, np. w jaki sposób można podnieść skuteczność wykonywanych przez Służbę Więzienną zadań statutowych, jak i innych powiązanych oddziaływań? Odpowiedzi na te i wiele innych niewiadomych szukamy podczas organizowanych konferencji, sympozjów, narad. Na tym tle rodzi się potrzeba solidnych, wielostronnych badań naukowych o charakterze kryminologicznym. Ich celem jest uzyskanie informacji o skuteczności tych programów, co oznacza badanie

losów osób zwolnionych z zakładów karnych, uczestników tych programów. Jest to wyzwanie dla uniwersytetów, z którymi Służba Więzienna od wielu lat współpracuje.

Zakłady Karne jako obiekty eksploracji naukowej

Zakłady Karne stanowią częsty obiekt analizy naukowej, jednak jednostronność ujęcia tematu jest wręcz zadziwiająca. Badacze nie poświęcają prawie w ogóle uwagi personelowi, mimo akceptacji faktu, iż społeczność więzienna składa się z dwóch nierozdzielnie ze sobą związanych zbiorowości ludzkich: środowiska osadzonych oraz kadry penitencjarnej. Do niedawna (do 1989 r.) badania prowadzone w więzieniach dotyczyły prawie wyłącznie osób skazanych, głównie zaś tworzonej przez nich subkultury więziennej. Coraz powszechniejsza świadomość faktu, iż na całość społeczności więziennej składają się nie tylko więźniowie, toruje drogę do badań nad populacją funkcjonariuszy zakładów karnych, ich wzajemnych korelacji.

Instytucje penitencjarne jako miejsce specyficznych stosunków społecznych, wymagają wszechstronnego podejścia badawczego. Bowiem tylko dzięki równolegle prowadzonym badaniom dwóch grup: funkcjonariuszy i pracowników oraz pozbawionych wolności, można uzyskać autentyczny obraz rzeczywistości penitencjarnej i stojących przed nią problemów.

Obszary ryzyka zagrożenia bezpieczeństwa – wybrane zagadnienia

Szczegółowy wykaz zdarzeń mogących wystąpić w Służbie Więziennej stanowi Załącznik do Zarządzenia Nr 1 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 3 stycznia 2018 r. w *sprawie służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, zdarzeń mogących wystąpić w Służbie Więziennej oraz sposobu ich wyjaśniania i dokumentowania*.

Wśród wielu wymienionych zdarzeń na szczególną uwagę zasługują:

1. Zakłócenie funkcjonowania jednostki organizacyjnej.

2. Napaść na jednostkę organizacyjną lub konwój Służby Więziennej.
3. Wzięcie zakładnika.
4. Bunt.
5. Ucieczka osoby pozbawionej wolności.
6. Napaść na funkcjonariusza.
7. Znęcanie się nad osadzonym.

O ile niektóre z wymienionych zdarzeń pojawiają się marginalnie (np. bunt więźniów w 1989 r. w Czarnem), o tyle inne występują w skali minionych lat na podobnym poziomie. Niepokojącym wydaje się fakt, że w ciągu ostatnich lat wzrasta ilość napaści na funkcjonariuszy SW.

Obszary ryzyka – napaść na funkcjonariusza

Bardzo niepokojącym zjawiskiem, zasługującym na specjalne przeanalizowanie jest zjawisko coraz częstszych napaści na funkcjonariuszy Służby Więziennej, dokonywanych przez osoby pozbawione wolności i umieszczone w zakładach karnych. Najczęściej pokrzywdzonym był oddziałowy, dowódca zmiany, strażnik i wychowawca. Odpowiada to stopniowi bezpośredniego kontaktu z osadzonymi. Do zdarzeń tych zwykle dochodziło w celi, na korytarzu i w pokoju wychowawcy. Agresja fizyczna w stosunku do funkcjonariuszy przejawia się poprzez odpychanie, szarpanie za mundur, kopanie, wykręcanie dłoni, uderzenie pięścią w twarz, głowę czy brzuch. Więźniowie dokonywali tych aktów agresji z użyciem taboretów, metalowych prętów łóżek, noży, szkła, twardych przedmiotów, żyletek i gorących płynów. Warto nadmienić, że część więźniów jest zdecydowanie bardziej sprawna fizycznie niż funkcjonariusze i zna sztuki walki. Zjawisko to koreluje ze wzrostem osadzonych związanych z przestępczością zorganizowaną.

Nie jest tajemnicą, że warunki odosobnienia, w jakich znajdują się osadzeni, sprzyjają kumulowaniu się agresywnych zachowań. Jak wynika z danych Centralnego Zarządu Służby Więziennej agresja ta jest coraz częściej kierowana w stronę funkcjonariuszy Służby Więziennej. Na przestrzeni ubiegłych lat odnotowujemy stale rosnącą dynamikę tego zjawiska w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, jakimi są zakłady karne i areszty śledcze. Nie da się ukryć, że rosnące zjawisko

przemocy wśród osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych budzi niepokój – z roku na rok rośnie bowiem liczba ataków na funkcjonariuszy Służby Więziennej³.

Przypadki napaści na funkcjonariuszy SW

2014 rok – 75

2015 rok – 94

2016 rok – 90

2017 rok – 112

2018 rok – 148

Niestety, wszystko wskazuje na to, że jeżeli tendencja się utrzyma, to na koniec 2019 roku padnie niechlubny rekord – w samym tylko styczniu odnotowano aż 15 ataków.

Ataki na funkcjonariusza SW – wyzwania dla zapewnienia bezpieczeństwa

Ataki, do jakich dochodzi najczęściej to rzucanie różnego typu przedmiotami w funkcjonariuszy. Rzadziej dochodzi do napaści z użyciem niebezpiecznych narzędzi. Zdarzają się jednak pojedyncze przypadki wymagające hospitalizacji funkcjonariusza. W ostatnich latach Centralny Zarząd Służby Więziennej nie odnotował jednak ataków ze skutkiem śmiertelnym.

Bez wątplenia rosnąca liczba ataków na funkcjonariusz SW jest wyzwaniem nie tylko na samego Ministerstwa Sprawiedliwości, ale przede wszystkim dla kierownictwa Służby Więziennej. Problem przemocy w więzieniach, także tej skierowanej przeciw funkcjonariuszom, nie występuje wprawdzie tylko w Polsce, jednak jego skuteczne rozwiązanie jest, jak się wydaje, kluczem do sukcesu trwających dziś przemian.

Funkcjonariusze, co wielokrotnie potwierdzają w rozmowach, oprócz sprzętu, nowego umundurowania czy podwyżek, oczekują także większego bezpieczeństwa pełnienia codziennej służby, która z założenia obarczona jest ryzykiem.

³ Materiały wewnętrzne Biura Ochrony i Spraw Obronnych Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Warszawa 2019.

Czynniki mogące mieć wpływ na zagrożenie bezpieczeństwa

Praca funkcjonariuszy Służby Więziennej wymieniana jest w czołówce najbardziej stresogennych zawodów na całym świecie. „Służba” ta jest obarczona wysokim ryzykiem i odpowiedzialnością za indywidualne oraz zbiorowe bezpieczeństwo człowieka. Każdego dnia funkcjonariusze stykają się z silnymi emocjami, które stają się źródłem stresu. Służba Więzienna pełni doniosłą i zaszczytną rolę wobec społeczeństwa, *nota bene* nie zawsze przez społeczeństwo dostrzeganą. A to ważny stresor – brak prestiżu. Każda praca ma swoje charakterystyczne cechy i warunki, które nie pozostają obojętne dla zdrowia. Wysoki poziom stresu, który nieodłącznie towarzyszy pełnieniu obowiązków, powoduje poważne zmiany somatyczne. Wśród najczęściej identyfikowanych wymienia się: nadciśnienie tętnicze, otyłość, nerwice i bezsenność. Ważnym czynnikiem w powstawaniu i rozwoju tych chorób odgrywa stres. Wiedzy tej nie można bagatelizować.

Charakterystycznym stresorem w Służbie Więziennej jest izolacja. Funkcjonariusz realizuje zadania związane z ochroną społeczeństwa przed sprawcami przestępstw, osadzonymi w aresztach śledczych i zakładach karnych. W tym celu codziennie przekracza bramę, która na czas służby dzieli go od społeczeństwa, w tym swojej rodziny i najbliższych. W depozycie pozostawia swój telefon komórkowy. Trudno wyobrazić sobie w dzisiejszym świecie social mediów brak możliwości kontaktu. Funkcjonariusz pełni służbę na wyznaczonym posterunku i nie może samodzielnie, bez stosownych procedur wybrać sobie innego w danym momencie, mniej stresującego zajęcia lub stanowiska, ani też skontaktować się w dowolnym momencie z rodziną.

Kolejne źródło stresu to praca z drugim człowiekiem. Osoby pozbawione wolności czasem zachowują się nieufnie, czasem wrogo, czasem rywalizacyjnie, często roszczeniowo, a zdarza się, że i uwdzieliśko wobec funkcjonariuszy. Dla tych osób to często sposób na poradzenie sobie z sytuacją, w której się znaleźli. Praca z osadzonymi może wywołać poczucie zagrożenia. Istnieje realne ryzyko agresji słownej, ale też zagrożenia zdrowia lub życia również członków rodzin funkcjonariuszy. Obraz funkcjonariusza Służby Więziennej w społeczeństwie ogranicza się do przedstawiania go w roli strażnika, dozorczy, który pilnuje

więźniów. Nie każdy zdaje sobie sprawę, że funkcjonariusz ma obowiązek podejmowania działań ratunkowych w przypadku podejmowanych przez osadzonych prób samobójczych. Uczestnictwo w takim zdarzeniu wywołuje zawsze silne emocje. Podobnie intensywne odczucia mogą wywoływać specyficzne problemy osób pozbawionych wolności. Do aresztów śledczych i zakładów karnych trafiają osoby o odmiennej orientacji seksualnej, bezdomni, zależni od alkoholu lub innych środków zmieniających świadomość, chore na choroby zakaźne, w tym na gruźlicę, AIDS. Funkcjonariusz ma obowiązek zapewnić skazanym przestrzeganie ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej.

Od funkcjonariusza wymaga się, aby była to osoba o nieposzlakowanej opinii. Funkcjonariusz musi zatem również poza służbą tak postępować i układać swoje stosunki osobiste, aby nie narazić się w jakikolwiek sposób na utratę posiadanej dotąd nieposzlakowanej opinii.

Jakie techniki walki ze stresem pomagają w zachowaniu równowagi psychicznej? Zdarza się spotkać funkcjonariuszy, którzy nie mają wypracowanych metod walki ze stresem, niektórzy przenoszą go do domów, inni rozładowują napięcie poprzez aktywność sportową, a jeszcze inni, niestety, próbują pozbyć się niezdrowych emocji i obniżyć poziom adrenaliny za pomocą alkoholu. Na szczęście taki styl życia przestaje być modny. W szeregach Służby Więziennej pełnią służbę i pracują ludzie zdrowi, monitoring ich stanu zdrowia ma na celu szybkie reagowanie w sytuacji, gdy wymagania służby czy pracy przekraczają możliwości człowieka, powodując chwilowe wyczerpanie. Wiadomo, że bezpieczeństwo jednostki penitencjarnej zależy bezpośrednio od bezpiecznych warunków służby oraz stanu zdrowia funkcjonariuszy i pracowników.

W związku z powyższym istnieje konieczność zorganizowania systemowego oddziaływania, służącego poprawie zdrowia psychicznego więźniów. Wysiłki te powinna podjąć przede wszystkim sama organizacja. Dla więźniów prowadzone są programy edukacyjne, leczenia uzależnień, pomocy w zatrudnianiu, pomocy postpenitencjarnej, aby lepiej funkcjonowali w społeczeństwie, a dla funkcjonariuszy oferta pomocowa jest nader skromna i słabo zorganizowana.

Forma rekrutacji funkcjonariuszy i wymogi, jakim muszą sprostać kandydaci do służby więziennej

Praca w Służbie Więziennej wiąże się ze stałym narażeniem na różnego rodzaju urazy fizyczne bądź psychiczne, a także wymaga od funkcjonariuszy pełnej dyspozycyjności oraz służby w 12 godzinnym systemie zmianowym. Od funkcjonariuszy wymaga się stałej i pełnej sprawności psychofizycznej. Biorąc pod uwagę powyższe kryteria, kandydaci i funkcjonariusze Służby Więziennej powinni spełniać wysokie wymagania zdrowotne podczas przyjęcia, ale także przez cały okres trwania służby.

Proces rekrutacji kandydatów do Służby Więziennej z założenia ma charakter selekcji negatywnej, której celem jest odrzucenie aplikantów, w stosunku do których istnieją podejrzenia, że nie poradzą sobie w warunkach przyszłej pracy. Postępowanie kwalifikacyjne podczas doboru do Służby Więziennej składa się z kilku etapów, które obejmują ocenę złożonych dokumentów, przeprowadzenie jednej lub kilku rozmów kwalifikacyjnych, uzyskanie informacji o kandydacie w rejestrach skazanych i ukaranych, test sprawności fizycznej kandydata, przeprowadzenie postępowania sprawdzającego w rozumieniu przepisów o ochronie informacji niejawnych, jeżeli kandydat nie posiada aktualnego poświadczenia bezpieczeństwa osobowego, ustalenie zdolności fizycznej i psychicznej do służby.

Podsumowanie

Na zakończenie należałoby zadać kilka pytań, mogących być źródłem nowych obszarów eksploracji naukowych:

- Czy taka forma naboru do służby jest formą wyłaniającą kandydatów odpornych na stres, posiadających własne zasoby radzenia sobie ze stresem?
- Na ile kandydat wyłoniony w takiej rekrutacji będzie potrafił zachować równowagę psychiczną w licznych trudnych sytuacjach na jakie narażony będzie w związku ze specyfiką służby więziennej?
- Czy główny konflikt w trakcie pełnienia służby wynika z braku umiejętności pogodzenia dwóch nakazów: humanitarnego traktowania więźniów i utrzymania dyscypliny oraz porządku w zakładzie peni-

tencjarnym? Czy w związku z powyższym pojawia się konflikt pomiędzy chęcią rzetelnego realizowania poleceń a potrzebą zachowania pewnej swobody w sposobie obchodzenia się z podopiecznymi?

Bibliografia

Materiały wewnętrzne Biura Ochrony i Spraw Obronnych Centralnego Zarządu Służby więziennej, Warszawa 2019 r.

Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2017 r. poz. 1430 i 2217 oraz z 2018 r. poz. 138 i 398)

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U.2010 nr 79 poz. 523)